

SLAPTUMAS – TIESOS BAUDŽIAMAJAME PROCESSE NUSTATYMO PRIEMONĖ

Dr. Artūras Panomariovas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas bpk@mruni.lt

Doktorantas Ramūnas Ramanuskas

Mykolo Romerio universiteto Teisės fakulteto Baudžiamojo proceso katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 39
Elektroninis paštas bpk@mruni.lt

*Pateikta 2005 m. gegužės 20 d.
Parengta spausdinti 2005 m. spalio 30 d.*

Pagrindinės sąvokos: baudžiamasis procesas, įrodinėjimo priemonės, slaptumas, tiesa.

S a n t r a u k a

Tiesos nustatymo, jos paieškos baudžiamajame procese problema visų pirma yra sietina su įrodinėjimo priemonių parinkimu, jų taikymu bei įrodinėjimo pareiga. Tinkamas ir laiku įrodinėjimo priemonių parinkimas, o vėliau ir taikymas dažnai lemia, ar nusikalstama veika tikrai bus atskleista išsamiai. Šiuo metu tyrimo veiksmingumą įrodinėjimo prasme neretai bandoma sieti su slaptumu, t. y. su paties ikiteisminio tyrimo, kaip atskiros baudžiamojo proceso stadijos, bei su atskirų tyrimo veiksmų neviešumu. Tiek ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumas (slaptumas), tiek slaptosios įrodinėjimo priemonės gali būti laikomos būdais, kuriais stengiamasi pašalinti tam tikrą tiesą nustatyti trukdančias kliūtis. Taigi šiuo straipsniu taikant sisteminės bei lyginamosios analizės metodus siekiama išnagrinėti „slaptumą“, kaip vieną iš galimų teisinių priemonių, padedančių nustatyti tiesą baudžiamajame procese.

Tiesa ir jos paieška baudžiamajame procese

Vienas iš pagrindinių baudžiamojo proceso tikslų yra rengiamų, daromų ar padarytų nusikalstamų veikų atskleidimas. Būtent šis baudžiamojo proceso įstatyme suformuluotas tikslas lemia prokuroro ir ikiteisminio tyrimo pareigūnų pareigą – panaudojant visas įstatymų numatytas įrodinėjimo priemones išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas, t. y. nusikalstamų veikų tyrėjas ir teismas yra įpareigojami nustatyti tiesą tiriamoje ar nagrinėjamoje byloje ir taip užtikrinti visuomenės saugumą. Nors šiuo metu Lietuvoje galiojantis baudžiamojo proceso įstatymas tiesiogiai ir nekalba apie tiesos nustatymą kaip tam tikrą siekį baudžiamojoje byloje, tačiau Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse (toliau – Lietuvos BPK) įtvirtintas tikslas – „(...) greitai, išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas (...)“ leidžia daryti prielaidą, jog įstatymų leidėjas tiesos nustatymui tiriamoje ar nagrinėjamoje byloje skiria nemažai dėmesio. Viena vertus, jau Lietuvos BPK 1 straipsnyje vartojamas terminas „išsamiai“ leidžia teigti, kad tai yra savotiška įstatymo leidėjo pretenzija į tiesą. Kita vertus, visa baudžiamoji procesinė veikla yra paremta reikalavimais „nustatyti“, „įrodyti“ nusikalstamos veikos padarymo aplinkybes.

Įrodinėjimo procedūros, įrodymams keliami reikalavimai, daugkartinės teisėtumo kontrolės skirtingose baudžiamojo proceso stadijose taisyklės yra sukurtos tam, kad užtikrintų duomenų apie nusikalstamos veikos įvykį ir jo aplinkybes tikrumą. Tai, kad tiesos nustatymas Lietuvos BPK nėra tiesiogiai deklaruojamas kaip vienas iš tiesioginių baudžiamojo proceso tikslų, anaipatol nereiškia ir neturėtų reikšti iš esmės naujos paradigmos įtvirtinimo, t. y. naujo filosofinio požiūrio į tiesą ir jos vietą, baudžiamajame procese. Iš esmės nėra svarbu, ar įstatymo leidėjas tiesiogiai deklaruoja tiesos nustatymo principą BPK, ar ne, šis principas, kaip vienas iš pagrindinių baudžiamojo proceso principų, vien dėl šios priežasties nepradedą veikti ar nustoja egzistavęs.

Tiesa baudžiamajame procese yra savotiškas realių faktų, aplinkybių, sudarančių konkrečios tiriamos ar nagrinėjamos baudžiamosios bylos esmę, pažinimo produktas [1, p. 92], ji nėra absoliutuojama, t. y. dėl tiesos nustatymo neleidžiama ignoruoti proceso dalyvių teisių ar teisėtų interesų, nepaisyti įstatymo nuostatų. Baudžiamajame procese tiesą reikia surasti, ji nėra ir negali būti laikoma kažkokia duotybe iš viršaus. Įstatymų leidėjas baudžiamąją bylą tiriančiam ar nagrinėjančiam pareigūnui tik duoda tam tikrą teisinį procesinį instrumentarijų – įvirtina procesinių priemonių sąrašą, nustato tų priemonių naudojimo, taikymo teises procedūras, kurios ir turi lemti, ar konkrečioje baudžiamojoje byloje bus nustatyta tiesa, ar prie jos bus tik priartėta, ar ji taip ir liks iliuzija, „pasislėpusi“ už konkretaus nustatinėjamo įvykio, įrodinėtinių aplinkybių ribų. Toli gražu ne kiekvienoje baudžiamajoje byloje gali būti nustatyta ir yra nustatoma tiesa. Nei ikiteisminio tyrimo pareigūno, nei prokuroro ar teismo kompetencija dar negarantuoja, jog konkrečioje baudžiamojoje byloje tiesa bus nustatyta. Paprastai yra laikoma, kad tiesa yra nustatyta, kai tyrėjo, prokuroro ar teismo išskeltos versijos, idėjos, daromos išvados, įrodinėtinos aplinkybės, nustatinėtinai faktai ir realaus įvykio aplinkybių visuma sutampa [1, p. 111].

Baudžiamajame procese tiesa negali būti daloma ar koku nors kitu būdu skaidoma. Bandymai skaidyti nustatinėjamą tiesą į atskiras jos kategorijas (pavyzdžiui, formaliąją, santykinę, laikinąją, subjektyvinę ir kt.), dirbtinai nutraukti ryšius tarp realaus įvykio aplinkybių ir baudžiamojo proceso normų reikalavimų neretai sudaro palankias sąlygas procesinėms klaidoms ar pažeidimams atsirasti, sukelia nepasitikėjamą ikiteisminio tyrimo institucijomis, prokuratūra ir galiausiai – teismais.

Materialinė tiesos išraiška baudžiamajame procese yra atitinkamas teismo priimtas dokumentas, kuris kartais dar vadinamas teisingumo vykdymo aktu. Tačiau toli gražu ne bet koks teismo priimtas dokumentas gali būti laikomas materialine tiesos išraiška. Ar tiesa konkrečioje baudžiamojoje byloje yra nustatyta, ar ne, mes paprastai sprendžiame tik iš tam tikro teisingumo vykdymo akto, t. y. teismo nuosprendžio. Nagrinėdamas bylą ir priimdamas nuosprendį „*teisėjas turi panaudoti daug meistriškumo, kad aptiktų tiesą [...] Jis negali atlikti jokių veiksmų, nukreiptų prieš teisingumą, priešingu atveju teisingumas nebus vykdomas, o jis pats bus vertas bausmės*“ [2, p. 1]. Teismas, naudodamasis visomis jam įstatymų suteiktomis priemonėmis, yra verčiamas ieškoti tiesos, kuri ir yra savotiškas teisingumo orientyras, nes atsisakymas ar nenoras nustatyti tiesą konkrečioje baudžiamojoje byloje gali būti vertinamas kaip atsisakymas vykdyti teisingumą.

Naivu tikėtis, jog įstatymų leidėjas baudžiamojo proceso įstatyme pateiks vieną tiesos paieškos receptą, kuris tiks visiems gyvenimo atvejams, leis pagal vieną schemą ištirti bet kokią padarytą ar daromą nusikalstamą veiką. Kaip jau minėjome, įstatymų leidėjas mums duoda tik tam tikrą instrumentą, t. y. baudžiamąjį procesinį įstatymą, kuriame įtvirtintos atitinkamo turinio teisės normos turi padėti nustatyti tą tiesą. Bet ar ieškoma tiesa tikrai bus atrasta, priklausys nuo daugelio veiksnių, pavyzdžiui: nuo tinkamų įrodinėjimo priemonių parinkimo, jų taikymo; nuo baudžiamojo proceso dalyvių; nuo palankiai susiklosčiusių tam tikrų tiriamos ar nagrinėjamos bylos aplinkybių ir kt. Praktinėje veikloje neretai duomenų, galinčių turėti įrodomąją reikšmę, praradimas (neišsaugojimas), melagingi proceso dalyvių parodymai ar paaiškinimai, atsitiktiniai duomenų, faktų sutapimai lemia tai, jog tikroji tiesa taip ir lieka už pažinimo ribų.

Tiesos nustatymo, jos paieškos baudžiamajame procese problema visų pirma yra sietina su įrodinėjimo priemonių parinkimu ir jų taikymu. Konkrečios nusikalstamos veikos, jos padarymo aplinkybių pažinimas, skirtingai nuo mokslinio pažinimo, visada yra ribotas [3, p. 12]. Padarytos nusikalstamos veikos aplinkybės niekad negali būti idealiai atkartotos, konkretaus įvykio paliktų pėdsakų negali atsirasti nei daugiau, nei mažiau – jų yra tik tiek, kiek yra, ir šie, išlikę nusikalstamos veikos pėdsakai, turi savybę nykti, laikui bėgant jie gali pakisti ir kt. Todėl tinkamas ir laiku įrodinėjimo priemonių parinkimas, o vėliau ir šių priemonių taikymas dažnai lemia, ar nusikalstama veika tikrai bus atskleista išsamiai. Apie sėkmingą, veiksmingą įrodinėjimo priemonių taikymą praktinėje veikloje galima kalbėti tik tuomet, jei nusikalstamai veikai atskleisti iš įrodinėjimo priemonių visumos yra atrenkamos ir pasitelkiamos tik tos priemonės, kurios konkrečiu atveju yra tikrai būtinos ir gali duoti laukiamų rezultatų. Be to, konkrečiai nusikalstamai veikai atskleisti pasitelkiamos įrodinėjimo priemonės ne tik turi

būti veiksmingos duomenų rinkimo prasme, bet ir teisėtos, t. y. jas naudojant neturi būti pažeistos tokios principinės žmogaus teisės kaip, pavyzdžiui, teisė į privatų gyvenimą, kūno neliečiamumą, gynybą, nekaltumo prezumpciją ir kt.

Pusiausvyra tarp įrodinėjimo priemonių panaudojimo ir žmogaus teisių apsaugos užtikrinimo dažnai priklauso nuo papročių ir tyrimo technikos raidos [4, p. 157]. Nusikalstamas veikas rengiančių ar darančių asmenų gebėjimas labiau nuslėpti nusikalstamos veikos pėdsakus, neretai pasitelkiant naujausią techniką¹, ne tik gali apsunkinti nusikalstamos veikos atskleidimą, bet ir sudaryti tokių asmenų nebaudžiamumo įvaizdį. Kad taip neįvyktų, nusikalstamų veikų tyrėjams turi būti sudaromos sąlygos, leidžiančios apsisaugoti nuo nepagrįstos išorinės įtakos, suteikiama galimybė iš daugelio baudžiamojo proceso įstatyme įtvirtintų įrodinėjimo priemonių pasirinkti tas, kurios padėtų tyrėjams per kuo trumpesnę laiką surinkti visus nusikalstamosioms veikoms tirti reikšmingus duomenis.

Slaptumas kaip vienas iš būdų, padedantis nustatyti tiesą

Šiuo metu tyrimo veiksmingumą įrodinėjimo prasme bandoma sieti su slaptumu, t. y. tiek su paties ikiteisminio tyrimo, kaip atskiros baudžiamojo proceso stadijos, tiek su atskirų tyrimo veiksmų atlikimu, neviešumu.

Ikiteisminio tyrimo stadijos visiškai viešumas yra sunkiai įsivaizduojamas ir praktinėje veikloje yra neįgyvendinamas. Manoma, jog jei bet koks ikiteisminis tyrimas būtų atliekamas viešai, tikrieji nusikalstamos veikos kaltininkai trukdytų nustatyti tiesą ir liktų nenubausti, sudarytų prielaidas juridinėms klaidoms atsirasti. Galima išskirti tris pagrindinius argumentus, kuriais vadovaujantis bandoma pagrįsti arba pateisinti ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumą (slaptumą) [5, p. 82], t. y.:

- 1) Kriminologinis pobūdis. Ikiteisminio tyrimo stadijos viešumas gali neigiamai paveikti psichologiškai nestabilių ar sergančių tam tikromis psichikos ligomis asmenų elgesį, pavyzdžiui, paskatinti juos daryti analogiškas nusikalstamas veikas, kurių padarymo mechanizmas buvo atskleistas ikiteisminio tyrimo metu, iškreipti tokių asmenų požiūrį į daromas nusikalstamas veikas [5, p. 84] ir kt.
- 2) Tyrimo veiksmingumas. Ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumu, jos slaptumu siekiama apsaugoti liudytojus, nukentėjusiuosius bei pačius tyrėjus nuo galimų grėsmių. Pavyzdžiui, apsisaugoti nuo išorinės įtakos, poveikio, kurie gali kilti tiek iš baudžiamajon atsakomybėn traukiamų asmenų, tiek iš visuomenės dėl klaidingai suformuotos viešosios nuomonės. Kaip „generolas savo priešininkui neatskleidžia savo mūšio plano“ [5, p. 86], taip ir ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas iki tam tikro momento turi užtikrinti ikiteisminio tyrimo medžiagos neviešumą;
- 3) Jurisdikcijų nepriklausomumas ir nešališkumas. Ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumas, jos slaptumas turi apsaugoti baudžiamojo persekiojimo funkciją įgyvendinančias institucijas ir jų pareigūnus tiek nuo visuomenės nuomonės, tiek nuo žiniasklaidos spaudimo. Viešumas baudžiamajame procese pasiteisina tik tada, kai jau yra atliktas ikiteisminis tyrimas ir yra surinkti reikšmingi bylai duomenys, nes šiuo atveju visuomenė, jos nuomonė tampa savotiška kontrolės priemone. Tačiau jei ikiteisminis tyrimas dar tik atliekamas, tyrimą atliekantis pareigūnas gali tapti viešosios nuomonės įkaitu, t. y. tiriamų aplinkybių vertinimai gali įgauti subjektyvų požiūrį [5, p.86], kuris susiformuoja dėl visuomenės spaudimo.

Ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumas (slaptumas) yra tik vienas iš būdų, turinčių užtikrinti netrukdomą tiesos paiešką, t. y. būdas, kuriuo turi būti neutralizuojamos (pašalinamos) išorinės kliūtys, trukdančios nustatyti tiesą. Bet be išorinių kliūčių yra ir vidinės kliūtys, visų pirma siejamos su tinkamu įrodinėjimo priemonių pasirinkimu ir šių priemonių taikymu. Manoma, kad kai kuriais atvejais tam tikra grupė įrodinėjimo priemonių, t. y. kai kurie tyrimo veiksmai, gali būti neveiksmingi arba nepakankamai veiksmingi. Pavyzdžiui, kai apie konkretaus tyrimo veiksmo atlikimą žino nusikalstamą veiką rengęs ar daręs asmuo, taip pat kai yra tiriamos bylos, kuriose nėra nusikalstamą veiką tiesiogiai stebėjusių liudytojų. Šiais ir panašiais atvejais nusikalstamos veikos tyrimas gali ne tik užtrukti, bet ir gali būti nutrauktas nesurinkus pakankamai duomenų, pagrindžiančių įtariamojo asmens kaltę dėl nusikalstamos veikos padarymo. Siekdami išvengti tokios tyrimo baigties, tyrėjai nusikalstamai veikai išaiškinti bando pasitelkti tokias įrodinėjimo priemones, kurias panaudoti negalėtų sutrukdyti nei nusikalstamos veikos padarymu įtariamas asmuo, nei kiti bylos baigtimi suinteresuoti asmenys.

¹ Elektronika, kompiuteriai, telekomunikacijos priemonės ir kt.

Noras užkirsti kelią nusikalstamos veikos darymui rengimosi ar pasikėsimo stadijoje; liudytojų, tiesiogiai mačiusių nusikalstamą įvykį ar kaip nors kitaip susijusių su padaryta nusikalstama veika arba kitų alternatyvių įrodomosios informacijos šaltinių nebuvimas; siekis sukelti netikėtumo efektą nusikalstamos veikos pėdsakus slepiantiems asmenims – tai veiksniai, dėl kurių baudžiamajame procese neretai slapta naudojamos įrodinėjimo priemonės. Nes slaptosiomis įrodinėjimo priemonėmis, kaip ir viešosiomis, siekiama nustatyti tiesą ikiteisminio tyrimo stadijoje, ją patikrinti teismo nagrinėjimo metu ir įtvirtinti atitinkamame teismo nuosprendyje.

Tačiau tam, kad slaptosios įrodinėjimo priemonės galėtų būtų naudojamos baudžiamajame procese, jų teisinė reglamentacija, panaudojimas turi atitikti tam tikrus reikalavimus.

Vienas iš tokių reikalavimų yra teisėtumo reikalavimas. „Teisėtumas“ čia pačia plačiausia prasme suprantamas kaip nenukrypstamas laikymasis visų baudžiamojo proceso įstatymo normų, nustatančių tokių priemonių taikymą. Bet kalbant apie slaptų įrodinėjimo priemonių panaudojimą baudžiamajame procese svarbu atkreipti dėmesį, jog vien tos aplinkybės, kad šios priemonės yra reglamentuotos ir aprašytos įstatyme, dar nereiškia, jog jos yra „teisėtos“ siaurąja prasme. Siaurąja prasme „teisėtomis“ įrodinėjimo priemonėmis reikėtų laikyti tas priemones, kurios yra ne tik įtvirtintos baudžiamajame procesiniame ar kitame įstatyme, bet ir tas, kurių teisinė reglamentacija atitinka šiuos požymius:

– „prieinamumo“, t. y. remiantis įstatymu žmogus turi turėti galimybę įsitikinti, jog slaptųjų įrodinėjimo priemonių, kurios buvo konkrečiu atveju panaudotos prieš jį, taikymo sąlygos ir tvarka atitiko teisės aktų reikalavimus [6];

– „nuspėjamumo“ – žmogus turi galėti (jei būtina – su advokato pagalba) numatyti savo veikos neigiamus materialinius bei procesinius padarinius, kurie gali kilti, jei jis nesilaikys teisės normų reikalavimų [7, 8];

– „kokybiškumo“ – įstatyme turi būti numatytos adekvačios, veiksmingos, aiškios ir pakankamos priemonės, užkertančios kelią galimiems vykdomųjų institucijų piktnaudžiavimams ir garantuojančios individui apsaugą nuo savivalės [9, 10], nekenkiančios gynybos teisėtiems interesams [11, p. 176], t. y. įstatyme turi būti:

- 1) sąrašas nusikalstamų veikų, kurių padarymas ar kėsintis kurias padaryti suteiktų teisę naudoti slaptas įrodinėjimo priemones, arba sąrašas aplinkybių kurioms esant tokia duomenų rinkimo forma būtų pateisinama;
- 2) reglamentuota, jog šios priemonės turi būti taikomos tik išimtiniais atvejais, kai tai yra tikrai neišvengiama, t. y. tada, kai kitais būdais buvo surinkta duomenų, leidžiančių manyti (įtarti), jog asmuo daro, padarė ar rengiasi padaryti sunkų nusikaltimą arba kai šių duomenų yra neįmanoma surinkti kitais būdais ir tik tada ir tokios apimties, kuri yra būtina siekiant apsaugoti valstybės demokratinius institutus, valstybės ar atskirų individų interesus [9]. Tokia nuostata kartais dar vadinama proporcingumo principu. Laikantis šio principo individo teisių ar teisėtų interesų suvaržymas gali būti pateisinamas tik tada, kai norimo tikslo neįmanoma pasiekti naudojant švelnesnes priemones arba kai naudojant švelnesnes priemones tikslą pasiekti būtų akivaizdžiai sunkiau;
- 3) reglamentuota, jog leidimas, sankcija taikyti slaptąsias įrodinėjimo priemones yra išduodamas tik remiantis motyvuotu, rašytiniu aukštas pareigas einančio pareigūno prašymu ir kad tokį leidimą (sankciją) turi teisę išduoti pareigūnas, nepriklausantis vykdomajai valdžiai [9];
- 4) įtvirtinti slaptų įrodinėjimo priemonių taikymo apribojimai, t. y. turi būti nustatytas šių priemonių taikymo laikotarpis [12, 13];
- 5) nustatytos taisyklės, reglamentuojančios ataskaitų, susijusių su slaptų įrodinėjimo priemonių taikymu, surašymą [12, 13];
- 6) aprašytos atsargumo priemonės, kurios taikomos keičiantis informacija, gauta taikant slaptąsias įrodinėjimo priemones [12, 13];
- 7) išvardytos aplinkybės, kurioms esant tokiomis priemonėmis gauta informacija privalo būti arba gali būti sunaikinama [13].

Kitas – pagrįstumo reikalavimas. „Pagrįstumas“ čia suprantamas kaip vertinamųjų duomenų, kurie patvirtina būtinybę ikiteisminio tyrimo metu naudoti (taikyti) slaptąsias įrodinėjimo priemones arba bent jau leidžia manyti, jog šios priemonės gali būti naudojamos (taikomos), ikiteisminio tyrimo medžiagoje buvimas. Tačiau kalbant apie slaptų įrodinėjimo priemonių „pagrįstą“ naudojimą arba jų taikymą baudžiamajame procese svarbu atkreipti dėmesį, jog šios priemonės gali būti pripažintos kaip naudotos pagrįstai, jei jų naudojimas atitinka dar ir šiuos – papildomus požymius:

– „motyvacijos“, t. y. atitinkamame procesiniame dokumente privalo būti raštu išdėstomi argumentai dėl slaptų įrodinėjimo priemonių naudojimo (taikymo) būtinumo ar tikslingumo, ir šie argu-

mentai turi būti patikrinti neišvengiamumo (būtinumo) bei proporcingumo aspektais [14, p.18]. Jei dokumentas nėra argumentuotas arba jei tokio dokumento argumentacija nebuvo patikrinta teisės aktų nustatyta tvarka, jis turėtų būti laikomas nepagrįstu su visais iš to plaukiančiais padariniais;

– „patikrinamumo“, t. y. laikytina, jog slaptosios įrodinėjimo priemonės buvo taikytos pagrįstai, jas naudojant surinkti duomenys, turintys reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ir nagrinėjimui, galėjo būti patikrinti viso teismo bylos nagrinėjimo proceso metu ir teismas remdamasis šiais duomenimis priėmė atitinkamą nuosprendį. Nes tik viso teismo nagrinėjimo stadijos metu, t. y. stadijos, kuri susideda iš penkių nuosekliai vienas po kito einančių etapų (parengiamojo, įrodymų tyrimo, baigiamųjų kalbų, kaltinamojo paskutinio žodžio, nuosprendžio priėmimo ir paskelbimo), gali būti patikrintas bei įvertintas slaptų įrodinėjimo priemonių taikymo konkrečiu atveju būtinumas ar tikslingumas, iširti bei įvertinti šiomis priemonėmis gauti duomenys ir šiais duomenimis remiamasis priimant atitinkamą teismo nuosprendį. Kvaziprocesų, arba kitaip vadinamų „sutrumpintų“ baudžiamojo procesu, kuriuose trumpinama arba visai eliminuojama teismo nagrinėjimo stadija, metu slaptosios įrodinėjimo priemonės negali būti naudojamos, o jei jos vis dėlto tokiose kvaziprocesuose buvo naudotos, tai gautais duomenimis negali būti remiamasi priimant atitinkamą sprendimą, nes tokių kvaziprocesų metu nėra visapusiškai patikrinami, iširiami bei įvertinami slaptas įrodinėjimo priemonės naudojant surinkti duomenys, patvirtinantys (paneigiantys) tam tikras įrodinėtinas aplinkybes baudžiamojoje byloje. Be to, tokių kvaziprocesų metu priimtas atitinkamas teismo sprendimas nėra laikytinas nuosprendžiu, nes tokiam teismo sprendime suformuluotose išvadose nėra konstatuojama teismo nustatyta tiesa, kadangi teismas tokiose procedūrose tiesos neieško, t. y. teismas tokių procedūrų metu tik patikrina prokuroro pareiškimo teismui turinį teisėtumo aspektu, bet nenagrinėja bylos iš esmės ir tuo atveju, jei teismas pritaria tokiam pareiškimui, jis surašo atitinkamo turinio procesinį dokumentą.

Slaptumas ir įrodinėjimo pareiga

Tiesa, jos paieška ar nustatymas baudžiamajame procese yra neatsiejamai susijusi ir su įrodinėjimo pareiga. Tiek ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumo (slaptumo), tiek ir slaptųjų įrodinėjimo priemonių naudojimo (taikymo) taisyklės pirmiausia skirtos įrodinėjimo pareigos subjektams. Nes klasikiniame baudžiamajame procese tik įrodinėjimo pareigos subjektus baudžiamojo proceso įstatymas įpareigoja atskleisti nusikalstamas veikas, valstybės vardu vykdyti baudžiamojo persekiojimo funkciją. Baudžiamojo proceso dalyviai, kurių darbo specifika nėra susijusi su baudžiamojo persekiojimo ar teisingumo funkcijos praktiniu įgyvendinimu, nėra įpareigoti konkrečioje baudžiamojoje byloje ieškoti ir nustatyti tiesą. Pareigą nustatyti tiesą turi tik viešieji asmenys – ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras, teisėjas. Viešieji baudžiamojo proceso dalyviai taip pat privalo užtikrinti ir su slaptumu susijusias prievoles – ikiteisminio tyrimo slaptumą, laikytis slaptųjų įrodinėjimo priemonių taikymo teisėtumo bei pagrįstumo reikalavimų. Šiems baudžiamojo proceso dalyviams klasikiniame baudžiamajame procese nesuteikiama teisė priskirti savo pareigų kitiems proceso dalyviams, t. y. privatiems asmenims: įtariamajam, kaltinamajam, nukentėjusiajam, civiliniam ieškovui, civiliniam atsakovui, jų atstovams, liudytojams ir pan. Tokiam procese privatūs baudžiamojo proceso dalyviai nėra priskiriami prie įrodinėjimo pareigos subjektų, todėl jiems negali būti perkeltami ir su slaptumu susiję procesiniai įpareigojimai.

Praktikoje neretai pasitaiko atvejų, kai liudytojas, davęs parodymus ikiteisminio tyrimo metu, vadovaujantis Lietuvos BPK 177 straipsniu yra įspėjamas dėl baudžiamosios atsakomybės už ikiteisminio tyrimo duomenų atskleidimą. Tačiau tokie atvejai ne tik kritikuotini, bet ir, mūsų nuomone, turėtų būti laikomi neteisėtais. Liudytojas, kaip ir bet koks kitas privatus baudžiamojo proceso dalyvis, nėra įrodinėjimo pareigos subjektas, ir todėl jam negali būti priskiriamos su ikiteisminio tyrimo slaptumu susijusios procesinės pareigos. Ikiteisminio tyrimo slaptumą privalo užtikrinti viešieji baudžiamojo proceso dalyviai, kurie įstatymo yra įpareigoti atskleisti nusikalstamą veiką [5, p.72], arba, kitais žodžiais tariant, surasti tiesą baudžiamojoje byloje. Liudytojas, kaip privatus baudžiamojo proceso dalyvis, nėra įpareigotas ieškoti tiesos, jo pareiga yra perduoti jam žinomą tam tikrą tiesą bylą tiriančiam ar nagrinėjančiam pareigūnui, o ne ją slėpti ar saugoti. Įpareigojimas saugoti ikiteisminio tyrimo duomenis arba, kitais žodžiais tariant, įpareigojimas užtikrinti duotų parodymų slaptumą paverčia liudytoją pasyviu proceso dalyviu [5, p. 73]. Ikiteisminio tyrimo metu liudytojas, kuris duoda arba davė parodymus, žinodamas, kad ateityje privalės pats užtikrinti savo duotų parodymų saugumą (slaptumą), paprastai neteikia išsamių parodymų, vengia pateikti savo vertinimus, išvadas ar interpretuoti jam žinomas tiriamos ar nagrinėjamos bylos aplinkybes, dėl kurių jis yra (buvo) apklausiamas [5, p. 75].

Įtariamąjį, kaltinamąjį gynėjai, taip pat kaip ir kiti privatūs baudžiamąjį proceso dalyviai, nėra laikytini įrodinėjimo pareigos subjektais. Nepaisant to, kad įstatymas įpareigoja gynėją neskleisti žinių, kurias jis sužino vykdydamas gynėjo pareigas, taigi teoriškai ir tų, kurios yra susijusios su ikiteisminio tyrimo duomenimis, gynėjas neturėtų būti priskiriamas prie ikiteisminio tyrimo slaptumą turinčių užtikrinti baudžiamąjį proceso dalyvių. Vos tik gynėjas apsiima ginti įtariamąjį interesus, jis netenka suinteresuotumo (net jei tokį turėjo anksčiau) ieškoti tiesos. Baudžiamajame procese gynėjas turėtų būti atleidžiamas ir nuo pareigos saugoti su konkrečiu ikiteisminiu tyrimu susijusius duomenis [5, p. 75], jei jo ginamasis nepageidauja, kad duomenys, kuriuos jis patikėjo gynėjui ir kartu tyrimą atliekančiam asmeniui, būtų saugomi. Gynėjui tiesos paieškos ribas nustato jo ginamasis, t. y. gynėją saisto ginamojo asmens norai, pozicija. Ši priežastis lemia tai, kad gynėjas konkrečioje baudžiamąjoje byloje tiesos ieško tik tiek, kiek tai yra būtina siekiant nustatyti aplinkybes, teisinančias ar lengvinančias jo ginamojo asmens padėtį, bei tiek, kiek to pageidauja pats ginamasis.

Nebūdamas įrodinėjimo pareigos subjektas gynėjas gynybai reikalingų duomenų negali rinkti ir naudodamas procesines priemones, taip pat slaptąsias įrodymų rinkimo priemones. Visi reikalavimai, susiję su slaptųjų įrodinėjimo priemonių taikymu, jų naudojimu, yra skirti įrodinėjimo pareigą turintiems baudžiamąjį proceso dalyviams, vadinamiesiems viešiesiems baudžiamąjį proceso subjektams. Tačiau tai, kad gynėjas nesinaudoja procesinės įrodymų rinkimo veiklos subjekto statusu, dar nereiškia, jog gynėjas negali gauti tokio (šiuo atveju – neteisėtu) būdu surinktų duomenų ir bandyti šiuos duomenis panaudoti baudžiamąjoje byloje. Nes gynėjas, kaip ir kiekvieno kito privataus baudžiamąjį proceso dalyvio, vienokiu ar kitokiu būdu gauti duomenys, galintys turėti reikšmės nusikalstamos veikos tyrimui ar nagrinėjimui, į baudžiamosios bylos aplinkybių įrodinėjimą yra įtraukiami pateikimo būdu. Kitas klausimas, ar įrodymų rinkimo subjektai turi teisę nepriimti neteisėtais būdais surinktų duomenų? Manytina, jog vien tik ta aplinkybė, kad privatus baudžiamąjį proceso dalyvis (taip pat ir gynėjas) pateikia neteisėtomis priemonėmis surinktus duomenis, dar nesuteikia teisės įrodinėjimo pareigos subjektui atsisakyti juos priimti ir įtraukti į bylos medžiagą [15, p. 392–393]. Įrodinėjimo pareigos subjektas, sprenddamas, priimti ar ne jam teikiamus duomenis, turėtų juos vertinti tik vieninteliu aspektu, t. y. ar pateikti duomenys yra susiję su tirama, nagrinėjama byla, ar ne, ir atsisakyti priimti teikiamus duomenis tik tuo atveju, jei jie yra akivaizdžiai nesusiję su tirama, nagrinėjama byla. O kaip tokie kartu su bylos medžiaga pateikti duomenys turėtų būti vertinami – klausimas, reikalaujantis detalesnės analizės bei paaiškinimų.

Išvados

1. Tiesos nustatymo, jos paieškos baudžiamajame procese problema yra sietina su įrodinėjimo pareiga, įrodinėjimo priemonių parinkimu bei jų taikymu. Tai, kad tiesos nustatymas Lietuvos BPK nėra tiesiogiai deklaruojamas kaip vienas iš tiesioginių baudžiamąjį proceso tikslų, anaipol nereiškia, jog tikslas surasti tiesą konkrečioje baudžiamąjoje byloje vien dėl šios priežasties nustoja būti tam tikru siekiu. Nes vien jau Lietuvos BPK 1 straipsnyje vartojamas (įtvirtintas terminas) „išsamiai“ leidžia teigti, kad tai yra savotiška įstatymo leidėjo pretenzija į tiesą.

2. Materialinė tiesos baudžiamajame procese išraiška yra atitinkamas teismo priimtas dokumentas, kuris dar kartais vadinamas teisingumo vykdymo aktu, t. y. teismo nuosprendis. Tačiau kvaziprocesų metu priimtas atitinkamas teismo sprendimas nėra laikytinas nuosprendžiu, nes tokia teismo sprendime suformuluotose išvadose nėra konstatuojama teismo nustatyta tiesa, kadangi teismas tokiose procedūrose tiesos neieško, t. y. teismas tokių procedūrų metu tik patikrina prokuroro pareiškimo teismui turinį teisėtumo aspektu, bet nenagrinėja bylos iš esmės.

3. Šiuo metu tyrimo veiksmingumą įrodinėjimo prasme bandoma sieti su slaptumu, t. y. tiek su paties ikiteisminio tyrimo, kaip atskiros baudžiamąjį proceso stadijos, tiek su atskirų tyrimo veiksmų atlikimo neviešumu.

- 3.1. Kriminologinis pobūdis, tyrimo veiksmingumas ir jurisdikcijų nepriklausomumas (nešališkumas) – tai trys pagrindiniai argumentai, kuriais vadovaujantis yra bandoma pagrįsti bei pateisinti ikiteisminio tyrimo stadijos neviešumą (slaptumą);
- 3.2. Noras užkirsti kelią nusikalstamos veikos darymui rengimosi ar pasikėsinimo stadijoje; liudytojų, tiesiogiai mačiusių nusikalstamą įvykį ar kaip nors kitaip susijusių su padaryta nusikalstama veika arba kitų alternatyvių įrodomosios informacijos šaltinių nebuvimas; siekis sukelti netikėtumo efektą nusikalstamos veikos pėdsakus slepiantiems asmenims – tai veiksniai, kurie neretai skatina baudžiamajame procese naudoti slaptas įrodinėjimo priemones. Savo ruožtu tokių priemonių naudojimas baudžiamajame procese turi atitikti teisę

tumo (kurį apibūdina prieinamumo, nuspėjamumo, kokybiškumo požymiai) bei pagrįstumo (apibūdina motyvacijos ir patikrinamumo požymiai) reikalavimus.

4. Tiesa, jos paieška ar nustatymas baudžiamajame procese yra neatsiejamai susijusi ir su įrodinėjimo pareiga. Bandymai privatiems baudžiamojo proceso dalyviams perkelti su slaptumu susijusius procesinius įpareigojimus laikytini nepagrįstais.

LITERATŪRA

1. **Мурадьян Э. М.** Истина как проблема судебного права. – Москва: Юристъ, 2004.
2. **Gambier Th.** La defense des droits de la personne dans la recherche moderne des preuves en procedure penale francaise // Droit penal. – Paris, 1992.
3. **Бурданова В. С.** Поиски истины в уголовном процессе. – СПб: Изд. Юридический центр Пресс, 2003.
4. **Bouzat P.** La loyauté dans la recherche des preuves in Problèmes contemporains de procédure pénale, Sirey. – Paris, 1964.
5. **Benillouche M.** Le secret dans la phase préliminaire du procès pénal en France et en Angleterre. – Marseille: Presse universitaire d'Aix, 2004.
6. **Case of Doerga v. the Netherlands** (No. 50210/99) // Strasbourg Case Law, 27/04/2004.
7. **Case of Kopp v. Switzerland** (No. 23224/94) // Reports 1998–II.
8. **Case of Amann v. Switzerland** (No. 27798/95) // Reports of Judgments and Decisions, ECHR 2000–II.
9. **Case of Klass and Others v. Germany** (No. 5029/71) // Series A., No. 28 (1979–1980) 2 EHRR 214, 6 September 1978.
10. **Case of Malone v. the United Kingdom** (No 8691/79) // Series A., No. 28, 2 August 1984.
11. **Un arret du 7 janvier 1960 de la chambre correctionnelle de la cour de Poitiers / Pierre KAYSER.** L'interception des communications téléphoniques par les autorités publiques française // Mélanges dédiés à Jean VINCENT. – Paris: Dalloz, 1981.
12. **Kruslin v. France** (No 11801/85) // Series A No. 176–A, 12 EHRR 542, 24 April 1990.
13. **Huvig v. France** (No 11105/84) // Series A No. 176–B, 24 April 1990.
14. **Les nullités affectant la procédure fiscale n'ont pas d'incidence sur la procédure pénale. La décision de procéder à une écoute téléphonique n'a pas à être motivée** // Procédures. – Paris: Edition Juris – Classeur, 2000.
15. **Note de Thierry Garé.** L'admission de la preuve illégale: la Chambre criminelle persiste et signe // Recueil Dalloz. – Paris: Dalloz, 2000.

Le secret - le moyen de la découverte de la vérité dans le procès pénal

Dr. Artūras Panomariovas
Doctorant Ramūnas Ramanauskas

Keywords: *la procédure pénale, le moyen de prouver, le secret, la vérité.*

RESUME

Les fonctionnaires de l'investigation pénale et de jugement doivent utiliser tous moyens efficaces pour découvrir la vérité au cours de l'investigation. En outre, ce parcours doit être exercé sans aucune violation des droits des autres participants de procès pénal. D'où on peut soulever la question, quels moyens de l'investigation pourraient rendre l'investigation efficace?

Aujourd'hui il existe les tentatives de lier l'efficacité de la découverte de la vérité avec le secret de l'investigation pénale ainsi qu'avec les certains actes secrets de la procédure pénale. On pense qu'à grâce au secret de l'investigation et des certains actes secrets procéduraux, il serait possible d'éviter les obstacles externes et internes nuisant la découverte de la vérité, c'est-à-dire il serait possible d'éviter toute pression

externe sur l'investigation et de ne pas utiliser des actes procéduraux peu efficaces ou inefficaces pour la recherche de la vérité.

En outre, tels moyens comme les actes secrets procéduraux peuvent être efficaces s'ils correspondaient aux critères suivants: l'égalité, la motivation et l'obligation de la recherche de la vérité objective. Cela veut dire qu'au cours de l'investigation il est indispensable de respecter toutes les règles procédurales qui règlement l'exercice des actes secrets. La motivation d'exercice de ces actes doit être apparente dans les documents de l'affaire menée. Et enfin, l'obligation de la recherche de la vérité objective ne doit être appliquée qu'aux professionnels.

